

INFLUENȚA VERSIUNII SEGOND ASUPRA VERSIUNII CORNILESCU 1921

DR. EMANUEL CONȚAC

Institutul Teologic Pentecostal din București

emanuelcontac@gmail.com

Abstract: The present article assesses the relationship between two Protestant editions of the Bible: the Romanian version published by Dumitru Cornilescu (1891–1975) in 1921 and the French version published by Louis Segond (1810–1885) in 1880. After a cursory presentation of the two translators' lives, numerous points of similarity between the two texts are identified, especially with regard to the New Testament. A detailed comparison shows that CORNILESCU 1921 made extensive use not only of the main text, but also of the footnotes of SEGOND. However, despite the considerable influence exerted by the French version, we must not suppose that Romanian translator followed Segond's text slavishly. A more detailed comparison should take into account both the similarities and the dissimilarities between the two versions.

Keywords: Dumitru Cornilescu, Louis Segond, Romanian versions of the Bible, French versions of the Bible, CORNILESCU 1921, SEGOND 1898

Introducere

În studiul de față ne propunem să evaluăm relația dintre două versiuni biblice protestante care au jucat și continuă să joace, fiecare în propriul spațiu confesional, un rol foarte important: SEGOND și CORNILESCU. Dat fiind faptul că aceste două versiuni au suferit revizuirii succesive, creînd în cele din urmă fîgașe textuale importante, am ales să comparăm între ele textele publicate în edițiile princeps. Despre Segond se știe că, deși traducerea lui a avut parte și de critici¹, nu doar de elogii, a refuzat să facă revizuirii în textul primei ediții. Cornilescu, în schimb, a operat numeroase revizuirii în ediția din 1921, mai ales în cazul Noului Testament.

Cunoscînd faptul că textul teologului elvețian n-a avut parte de modificări pînă la prima revizuire postumă (1910), am folosit singura ediție a versiunii SEGOND cu note care ne-a fost accesibilă, cea din 1898. Pentru Vechiul Testament, am avut alături cele două volume princeps, tipărite în 1874².

¹ Pentru critici și observații, vezi Gustave-A. Krüger, *Remarques sur la version de la Bible de M. Louis Segond*, Paris, 1881.

² *La Sainte Bible. Ancien Testament. Traduction Nouvelle d'après le texte hébreu par Louis Segond. Tome I comprenant le Pentateuque et les livres historique. Tome II comprenant les livres poétiques et les prophètes.* Genève & Paris, 1874.

Louis Segond (1810–1885), traducător al Bibliiei

Jacques Jean Louis Segond s-a născut la Plainpalais, aproape de Geneva, în 1810³. După studiile primare efectuate în localitatea natală, a frecventat cursurile Universității din Strasbourg, devenind *bachelier* în teologie la 24 de ani⁴. În perioada 1834–35 a studiat limbi orientale la Bonn, sub îndrumarea arabistului Georg Freytag. Odată revenit la Strasbourg, a susținut examenul de *licencié* în 1835⁵, devenind doctor în teologie⁶ în anul următor, la 26 de ani. După întoarcerea în orașul natal, a fondat o Societate de Exegeză a Noului Testament (activă mai ales în perioada 1836–1841) și a început predarea unui curs liber de exegeza VT, la Facultatea de Teologie geneveză⁷. Între 1840 și 1864 a slujit ca pastor al bisericii din Chêne-Bougeries, o suburbie a Genevei, continuând totuși cariera academică la Facultate de Teologie din metropola elvețiană: în 1850 a devenit *chargé de cours* (pentru obiectul „Introducere în VT”), între 1862 și 1872 a predat ca *professeur supplémentaire*, pentru ca în 1872 să devină profesor plin de ebraică și exegeză a VT, post pe care l-a deținut pînă la sfîrșitul vieții (18 iunie 1885)⁸. A publicat numeroase lucrări științifice sau pastorale în prima parte a carierei sale⁹, pentru ca ulterior să se consacre traducerii Bibliiei. În 1862 Societatea Pastorilor din Geneva (Compagnie des Pasteurs de Genève) i s-a adresat cu propunerea de a face o nouă versiune a VT, pornind de la textul ebraic. Potrivit acestui for pastoral, există două căi care pot fi urmate atunci cînd se dorește actualizarea limbajului biblic: 1) revizuirea unei versiuni cu ajutorul unui colectiv sau 2) realizarea unei versiuni noi de către o singură persoană¹⁰. Societatea Pastorilor a urmat această a doua cale. Noul Testament a fost încredințat spre traducere profesorului Hugues Oltramare (1813–1891), fiind publicat în 1872, iar pentru Vechiul Testament Societatea Pastorilor l-a desemnat pe Louis Segond, „a cărui alegere o recomandau studiile sale speciale,

³ Cercetătorii nu par să fi ajuns la un consens asupra datei exacte la care s-a născut. LICHTENBERGER, vol. 13, p. 196, propune ca dată de naștere 3 sau 4 octombrie 1810 (această a doua dată se întilnește și în SCHAFF–HERZOG, vol. 10, p. 336. După STELLING–MICHAUD, vol. 5, p. 454, viitorul teolog elvețian s-ar fi născut pe 3 mai 1810.

⁴ Titlul tezei: *Ruth. Étude critique*.

⁵ Titlurile tezelor: *L'Éclésiaste. Étude critique et exégétique* și *De voce Scheol et notione Orci apud Hebraeos*.

⁶ *De la nature de l'inspiration chez les auteurs et dans les écrits du Nouveau Testament*.

⁷ LICHTENBERGER, vol. 13, p. 196.

⁸ STELLING–MICHAUD, vol. 5, p. 545.

⁹ *Traité élémentaire des accents hébreux* (1841); *Géographie de la Terre Sainte* (1851); *Catéchisme* (1858, ed. a 2-a 1863), *Récits bibliques à l'usage de la jeunesse* (1862). Pentru o bibliografie mai largă, vezi LICHTENBERGER, vol. 13, p. 196–197.

¹⁰ *Préface de la Compagnie des Pasteurs de Genève*, p. V, în SEGOND 1874: „Dacă este vorba de o traducere complet nouă care să fie oferită publicului, devine aproape imperios necesar ca lucrarea să aibă un caracter individual și să fie realizată de un om pregătit și calificat în mod special, care să-i consacre tot timpul, toate facultățile și toate grijile, și care să poarte responsabilitatea pentru ea înaintea Bisericii și înaintea lui Dumnezeu.”

cunoașterea profundă a limbii ebraice și lucrările deja publicate, ca și fermitatea convingerilor sale, zelul și pietatea dovedite¹¹. Prin contractul semnat la 24 februarie 1865, Segond se angaja să traducă Vechiul Testament în șase ani. Traducerea a fost gata înainte de termen, fiind predată pe 6 ianuarie 1871¹². Inițial, textul veterotestamentar a fost publicat separat, în două volume (Geneva, 1874), iar apoi în combinație cu NT al lui Oltramare. În 1880, Segond a terminat de tradus și Noul Testament, drept care Biblia tradusă de el a văzut lumina tiparului în același an. Acest prim text a cunoscut numeroase retipăriri. După moartea lui Segond, versiunea a fost supusă unei revizuirii (de către o echipă de bibliști) și republicată în 1910. Așa cum anunțăm la început, cercetarea noastră se bazează pe ediția 1898.

Informații despre concepția lui Segond privind traducerea Bibliei aflăm din *Cuvîntul înainte* la ediția care îi poartă numele. Traducătorul genevez este de părere că Biblia trebuie tradusă direct din limbile în care a fost scrisă. Reconstituind firul istoric care leagă versiunile franceze folosite de comunitățile reformate, Segond ajunge la o concluzie surprinzătoare: „Toate versiunile noastre, unite între ele printr-o filiație strînsă, provin din Vulgata latină, o reproducere nesigură a muncii inițiale făcute de Ieronim. Astfel, bisericile reformate de limbă franceză n-au avut niciodată o *traducere* a Bibliei făcută în întregime după textele originale.”¹³ Această situație, scrie profesorul genevez, s-a schimbat radical chiar în timpul vieții lui; la data cînd redacta Segond prefața Bibliei sale (31 octombrie 1873), trei versiuni noi ale Bibliei, bazate pe textele originale, erau deja publicate sau în curs de publicare (la Neuchâtel, Lausanne și Paris).

Pentru VT, Segond a recurs la textul masoretic, fără a preciza o ediție anume. Textul veterotestamentar este însoțit de circa șase sute de note explicative menite să faciliteze înțelegerea textului. Ele nu țin locul comentariilor biblice și nu intră în probleme care ar putea stîrni controverse teologice. Pentru Noul Testament, traducătorul a folosit ca text de bază *Editio Critica Maior* a lui Tischendorf (1872). Uneori a păstrat între croșete [] anumite lecțiuni din *Textus Receptus*. Aparatul auxiliar al textului neotestamentar conține circa 700 de note (în majoritate istorice și geografice). Multe dintre acestea se regăsesc în CORNIL. 1921, după cum vom vedea mai jos.

Dumitru Cornilescu (1891–1975), traducător al Bibliei

Dumitru Cornilescu (născut la Slașoma, jud. Mehedinți) s-a pregătit pentru o carieră preoțească, studiînd mai întîi la Seminarul Central (unde l-a avut coleg pe Ion Dobre, cunoscut ulterior sub numele de Nichifor Crainic) și apoi la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București.

¹¹ *Préface de la Compagnie des Pasteurs de Genève*, p. VI.

¹² DELFORGE, p. 226

¹³ *Avant-Propos*, în SEGOND 1874, p. 12.

Protejat al arhimandritului Iuliu Scriban, a început încă din seminar o intensă activitate de traducere a unor materiale religioase care au fost publicate în periodice religioase precum *Revista Teologică*, *Noua Revistă Bisericească*, *Biserica Ortodoxă Română*. Contactul cu teologia protestantă (de factură pietistă) l-a făcut să se aplece cu mult interes asupra Bibliei, pe care și-a propus să o traducă într-o limbă românească accesibilă omului de rând. A început să lucreze pe cont propriu la traducerea Noului Testament, dar a trebuit să renunțe, deoarece nu avea resursele bănești necesare pentru a duce la bun sfârșit o întreprindere de asemenea anvergură.

Întâlnirea cu principesa Ralu Callimachi, descendentă a unei vechi familii boierești din Moldova, s-a dovedit providențială pentru tânărul traducător. Ralu Callimachi (n. 1867), deși nominal aparținea Bisericii Ortodoxe, era însuflețită de convingeri evanghelic-protestante, între care și cea potrivit căreia Biblia trebuie să ajungă în mâna omului de rând. În contextul războiului mondial care amenința să înghită și România, prințesa Callimachi a obținut hirotonirea lui Cornilescu în treapta de ierodiacon (cu metania la mănăstirea Dobrovăț) și i-a pus la dispoziție bogata bibliotecă a tatălui ei, Teodor Callimachi, de la reședința familiei (Stîncești, Botoșani). Dintr-o scurtă lucrare autobiografică scrisă de Cornilescu, rezultă că în perioada traducerii Noului Testament a avut parte de o convertire în urma căreia a înțeles că este un păcătos și că are nevoie de mîntuire.

După terminarea războiului, Cornilescu și principesa Callimachi au fondat Societatea Evanghelică Română, sub numele căreia au publicat inițial Noul Testament (1920) și apoi Biblia (1921). Reîntors la București, l-a întâlnit pe un mai vechi prieten al său, preotul Teodor Popescu de la biserica Sf. Ștefan (Cuibul-cu-Barză), căruia îi împărtășise de altfel, prin scrisori, experiența sa. Deși inițial neîncredător față de cele relatate, Teodor Popescu are parte de o convertire chiar în timpul predicii proprii! Situați pe același plan al credinței (ca experiență personală transformatoare), cei doi se angajează într-o intensă activitate de evanghelizare la Biserica Sf. Ștefan, activitate care nu trece neobservată de clerul vremii.

Timp de câțiva ani, ierarhia bisericească refuză să ia vreo decizie disciplinară împotriva celor doi, deși devine tot mai evident că aceștia au ieșit din perimetrul ortodoxiei, atât prin convingeri, cât și prin practica liturgică. Determinante pentru escaladarea situației au fost „interpelările” publicate de Teodor Păcescu și Manea Popescu în *Noua Revistă Bisericească*, în anul 1922. Prin intermediul unor scrisori deschise, cei doi i-au invitat pe slujitorii de la Sf. Ștefan să-și precizeze convingerile teologice aflate la baza activității lor predicatoricești. Schimbul de mesaje publice care a urmat și-a atins scopul, aducând dezbateră în presa vremii. „Afacerea de la Cuibul-cu-Barză” a căpătat amploare în anul 1923, implicînd în focol dezbaterii diverse personalități culturale românești: Gala Galaction, Iuliu Scriban, Nichifor Crainic, Nae Ionescu, Octavian Goga, Dimitrie Nanu. În vara anului 1923 Cornilescu a plecat în Germania, iar după câțiva ani de peregrinări s-a stabilit în Elveția. Rămas în țară, Teodor Popescu a fost cercetat succesiv de cîteva comisii bisericești și în final caterisit.

În Anglia, Cornilescu a avut mai multe întâlniri cu unul dintre editorii Societății Biblice Britanice, care aflase vești despre traducerea sa încă înainte de publicarea ei. Având recomandarea călduroasă a capelanului anglican John Howard Adeney (stabilit la București), versiunea lui Cornilescu a fost luată în calcul în vederea tipării ei sub auspiciile Societății Biblice Britanice. Totuși, publicarea ei de către SBB nu s-a făcut fără anumite modificări, care i-au fost cerute traducătorului mai ales cu privire la Noul Testament. În toamna lui 1924, exemplarele din noua versiune erau expediate traducătorului.

CORNILESCU 1921, o traducere după SEGOND?

Evaluarea activității de traducător a lui D. Cornilescu trebuie să aibă în vedere instrumentele de care s-a folosit acesta în traducerea Bibliiei.

Un prim indiciu a apărut în presa interbelică. Imediat după publicarea Noului Testament (1920), Galaction scria într-un articol din *Luptătorul* că traducerea lui Cornilescu este făcută după versiunea SEGOND. Exemplele pe care le dădea Galaction erau puține, deci autorul articolului putea fi lesne bănuțit de generalizare pripită.

Totuși, o cercetare mai detaliată confirmă existența unei legături strânse între SEGOND și CORNILESCU. Ceea ce nu este totuna cu a spune că traducerea CORNILESCU este o traducere după SEGOND (cum susținea Galaction)¹⁴. În orice caz, o comparație a celor două versiuni fie și numai din perspectiva notelor explicative și a intertitlurilor dă la iveală asemănări frapante.

Prezentăm în continuare un tabel comparativ cu notele explicative de pe primele pagini ale *Evangheliei după Matei*¹⁵.

Pag.	SEGOND 1898	Pag.	CORNILESCU 1921
1	¹ <i>Jésus dérive d'un mot héb. qui signifie sauver, délivrer.</i>	3	¹ <i>Isus vine dintr'un cuvânt evreesc, care însemnează a mîntui, a izbăvi.</i>
1	² <i>Hérode, surnommé „le Grand,” gouvernait la Palestine alors soumise aux Romains; il avait reçu du sénat le titre de „roi des Juifs”.</i>	4	¹ <i>Irod, numit și „Cel Mare”, cîrmuia Palestina, supusă pe atunci Romanilor; el primise dela Senat numele de „împărat al Iudeilor”.</i>

¹⁴ Există numeroase versete în CORNILESCU a căror bază textuală diferă de cea folosită de către traducătorul elvețian. Suntem conștienți că afirmația precedentă trebuie argumentată cu dovezi, dar deocamdată ne mărginim să semnalăm această problemă, în speranța că ea va face obiectul unor cercetări viitoare.

¹⁵ În CORNIL. 1921 întâlnim 79 de note la Evanghelia după Matei, în vreme ce SEGOND a introdus 112.

1	³ <i>Des mages</i> , prêtres chez les Mèdes, les Perses et les Chaldéens; ils se livraient à l'observation des astres, et pratiquaient l'art de la divination.	4	² <i>Niște magi</i> , preoți la Mezi, Perși și Caldeeni; ei se îndeletniceau cu urmărirea stelelor și meșteșugul ghicirii.
1	⁴ <i>Les scribes</i> , ou docteurs chargés spécialement d'enseigner et d'expliquer la loi au peuple; ils avaient encore d'autres fonctions.	4	³ <i>Cărturarii</i> , sau învățați, însărcinați mai ales să învețe pe popor Legea și să i-o tâlmăcească; ei mai aveau și alte slujbe.
2	¹ <i>Archélaüs</i> avait eu la Judée, la Samarie et l'Idumée, comme part de succession dans les provinces gouvernées par son père; cruel comme lui, il fut, dix ans plus tard, exilé à Vienne dans les Gaules par le sénat romain.	5	¹ <i>Arhelau</i> avusese Iudea, Samaria și Idumea, ca parte de moștenire în ținuturile cîrmuite de tatăl său.
2	² <i>Galilée</i> , échue en partage, avec le titre de tétrarque, à Hérode Antipas, l'un des autres fils d'Hérode le Grand.	5	² <i>Galilea</i> , căzută la împărțeală cu numirea de tetraharh (stăpînitore peste a patra parte), lui Irod Antipa, unul din ceilalți fi (sic!) ai lui Irod cel mare.
2	³ <i>Nazareth</i> , au centre montagneux de la Galilée, ville qui n'est pas mentionnée dans l'Ancien Testament.	5	³ <i>Nazaret</i> : în mijlocul ținutului muntos al Galileii.
2	¹ <i>Le désert de Judée</i> , partie plus ou moins stérile du territoire de Juda, s'étendant à l'est jusqu'à la mer Morte et aux environs du Jourdain.	5	⁴ <i>Pustia Iudeii</i> , parte mai mult sau mai puțin neroditoare a ținutului lui Iuda, care se întindea la răsărit pînă la marea Moartă și împrejurimile Iordanului.
2	² <i>Pharisiens</i> , parti religieux et politique d'une grande influence; très attachés aux coutumes et aux traditions juives, mais cachant leurs vices sous les dehors de la dévotion.	5	⁶ <i>Farisei</i> , partidă religioasă și politică; aveau o mare înrîurire: țineau foarte mult la obiceiurile și rînduielele evreiești, date prin viu grai (tradiția): dar își ascundeau cusururile sub înfățișarea evlaviei (cap. 23,1 etc.)

2	³ <i>Sadducéens</i> , parti oppose à celui des pharisiens et moins nombreux; rejetant les traditions, ne croyant ni aux anges ni à une vie future, mais professant des principes d'une moralité sévère.	5	⁷ <i>Saducei</i> , partidă protivnică Fariseilor, și mai puțini la număr; ei lepădau rînduiețile date prin viu grai, nu credeau nici în îngeri, nici într'o viață viitoare, dar mărturiseau înaintea lumii învățături aspre de viețuire (22.23)
3	³ <i>Capernaum</i> , ou <i>Capharnaum</i> , au nord-ouest du Lac de Tibériade, ville très florissante au temps de J.-C.; non mentionnée dans l'Anc. Test.; aujourd'hui, les ruines de Tell Hum.	6	² <i>Capernaum</i> , sau <i>Capharnaum</i> , la miazănoapte apus de lacul Tiberiadei, cetate foarte înfloritoare pe vremea lui Iisus Hristos: nu este pomenită în Vechiul Testament. Azi: dărmăturile Tell Hum.
3	⁴ <i>La mer</i> de Galilée, appelée encore lac de Génésareth, ou mer de Tibériade.	6	³ <i>Marea Galileii</i> , numită și lacul Ghenezaret sau Marea Tiberiadei.
3	⁵ <i>La Galilée des Gentils</i> , ou des païens, district au nord sur les confins de la Phénicie, ainsi nommée parce qu'elle était habitée en grande partie par des étrangers.	6	⁴ <i>Galileea Neamurilor</i> sau a păgînilor, ținut din miază-noapte, spre hotarele Feniciei, numită astfel pentru că era locuită în mare parte de străini.
3	¹ <i>Les synagogues</i> , édifices religieux, où les Juifs se réunissaient les sabbats et les jours de fêtes, pour entendre la lecture et l'explication des livres de l'Ancien Testament, et pour adresser en commun leurs prières à Dieu.	6	⁵ <i>Sinagogile</i> erau clădiri religioase, în cari se strîngeau Iudeii în zilele de sărbătoare ca să asculte cetirea și tîlmăcirea cărților Vechiului Testament.
3	² <i>La Décapole</i> , district de dix villes, au sud et à l'est de la mer de Galilée, avec une population en grande partie païenne.	7	¹ <i>Decapole</i> , ținut de zece cetăți, la miază-zi și la răsărit de marea Galileii, cu locuitori în mare parte păgîni.
3	³ <i>La montagne</i> , l'une des hauteurs ou collines à quelque distance des bords du lac.	7	² Una din înălțimile sau unul din dealurile cari se aflau la o depărtare oare care de malul lacului.

O analiză comparativă exhaustivă a celor două aparate de note depășește cu mult scopul pe care ni l-am propus în acest studiu. Observăm că cel mai adesea

notele au fost adaptate (simplificate), ori de câte ori traducătorul a considerat că unele detalii nu sunt relevante pentru cititorul român. În continuare vom prezenta exemple care arată că influența este evidentă mai ales în cazul versetelor ambigue sau a termenilor dificili.

A făcut-o Dumnezeu de rîs pe Sara? (Gen. 21:6)

În CORNIL. 1921 declarația soției lui Avraam, după nașterea lui Isaac, sună după cum urmează: „Și Sara a zis: «Dumnezeu m-a făcut de rîs: oricine va auzi, va rîde de mine.»” S-ar putea crede, potrivit acestei versiuni, că pentru soția lui Avraam nașterea și alăptarea unui copil la bătrînețe sunt evenimente care o acoperă de ridicol în ochii cunoscuților. Sara pare contrariată de faptul că Dumnezeu a făcut-o subiect de glumă la anii bătrîneții.

Potrivit textului ebraic (*watomer Sara^b teboq asa^b li Elohim. Kol-bašome^a yiṯhaq-lî*) textul ar trebui tradus după cum urmează: „Sara a zis: Dumnezeu mi-a făcut [prilej de] rîs. Oricine va auzi va rîde [împreună] cu mine.”¹⁶ Această înțelegere guvernează și textul grec: *εἶπεν δὲ Σαρρα γέλωτά μοι ἐποίησεν κύριος ὅς γὰρ ἂν ἀκούσῃ συγχαρεῖται μοι* („Și a zis Sara: Domnul mi-a făcut [prilej de] rîs. Cine va auzi se va bucura cu mine.”). În acest caz, Sara nu este subiect de rîs, ci are un motiv de bucurie, exprimată prin rîs. Să nu uităm, în contextul unei culturi semitice, dobîndirea unui copil de către o femeie sterilă constituie un motiv de jubilație.

Cornilescu a preluat din *SEGOND* ideea că Dumnezeu o face de rîs pe Sara: „Et Sara dit: Dieu m-a fait un sujet de rire; quiconque l'apprendra rira de moi.” Precizăm că în CORNIL. 1931 mama nonagenară este reabilitată: „Și Sara a zis: Dumnezeu m-a făcut să rîd: oricine va auzi va rîde cu mine.” Mai trebuie adăugat că soluția din CORNIL. 1921 are un precedent în tradiția biblică românească. O întîlnim în BIBL. 1865 („Ris îmi făcu mie Dumneșeu, cîci veri-cine va auđi, va ride de mine”), al cărui text a intrat, prin revizuirii succesive, în BIBL. 1874 și BIBL. 1911.

Două versiuni ortodoxe publicate la scurtă vreme după apariția versiunii CORNILESCU traduc versetul diferit, deși pornesc ambele de la textul ebraic. BIBL. 1936 (urmată de BIBL. 1944 și BIBL. 1968) sugerează că rîsul este al Sarei („Rîs mi-a pricinuit mie Dumnezeu; căci oricine va auzi aceasta, va rîde”), în vreme ce versiunea GAL. 1938 afirmă fără dubiu că ea a ajuns subiect de rîs: „Dumnezeu m'a făcut prilej de petrecere. Oricine va auzi va rîde pe socoteala mea!” În ANANIA, versiune „diortosită după Septuaginta”, întîlnim următoarea formulare: „Mi-a dat Dumnezeu de ce să rîd; că oricine va auzi de asta îmi va surîde.” Nu este clar de ce secvența *συγχαρεῖται μοι* este tradusă cu „îmi va surîde”. O traducere fidelă a textului grec întîlnim în SEPT. IAȘI¹: „Dumnezeu mi-a dăruit prilej de rîs; oricine va auzi de aceasta se va bucura împreună cu mine.”

¹⁶ Cf. JPS 1985: „Sarah said, ‘God has brought me laughter; everyone who hears will laugh with me’”.

„Judecător” sau „va judeca” (Is. 2:4)

Capitolul 2 din cartea Isaia conține o profeția privind o epocă viitoare¹⁷ în care va domni pacea. Perioada profețită se caracterizează printr-un „universalism” care trebuie să fi fost surprinzător pentru cei care au auzit sau citit profeția la vremea rostirii ei: toate neamurile (*kol hagoyim*) vor merge spre Muntele Sionului pentru a se închina Dumnezeului lui Iacov, căci din Sion vor purcede cele două surse ale învățăturii: Legea (*tora*) și Cuvîntul Domnului (*devar Adonai*).

În această eră, Dumnezeu se revelează ca Cel ce judecă. Textul ebraic *wešafat ben hagoyim* („și va judeca între neamuri”) conține un verb care este tradus ca atare în Septuaginta: *καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν*. Prin contrast, în Cornilescu întîlnim textul „El va fi Judecătorul neamurilor”, o traducere clară după Segond („Il sera le juge des nations”). Este greu de crezut că cele două traduceri au ajuns la aceeași formulare (*i.e.* renunțînd la verb în favoarea substantivului) printr-o coincidență.

„Năvalnic” sau „vrăjmaș”? (Is. 59:19)

Un verset în jurul căruia s-au purtat și se poartă controverse exegetice se află în Isaia 59:19¹⁸. Textul din versiunea CORNIL. 1921 spune: „Atunci se vor teme de Numele Domnului cei de la apus, și de slava Lui cei de la răsăritul soarelui; cînd va năvăli vrăjmașul ca un rîu, Duhul Domnului îl va pune pe fugă.” Textul românesc este surprinzător de similar cu ceea ce întîlnim în SEGOND: „On craindra le nom de l'Éternel depuis l'occident, Et sa gloire depuis le soleil levant; quand l'ennemi viendra comme un fleuve, L'esprit de l'Éternel le mettra en fuite.”¹⁹

Problema o constituie ultima parte a versetului, care poate fi tradusă în mai multe feluri. Textul original spune (într-o transliterare simplificată): *keiyavo kanahar țar ruah Adonai nossah vo*. În traducere: „Căci El vine ca un rîu năvalnic (lit. strîmt) mînat de Duhul Domnului” sau „Căci El vine ca un torent pe care îl mînă un vînt trimis de Domnul” (*ruah* poate fi tradus fie prin „Duh”, fie prin „vînt, suflare”).

Constatăm că textul nu menționează termenul „vrăjmaș” (SEGOND *ennemi*). De altfel, nici textul grecesc nu conține această idee: *ἥξει γὰρ ὡς ποταμὸς βίαιος ἡ οργὴ παρὰ κυρίου ἥξει μετὰ θυμοῦ* („Mînia va veni de la Domnul ca un rîu năvalnic, va veni cu mînie”). De unde atunci „vrăjmașul” pe care îl pune Duhul Domnului pe fugă? Diferența de traducere se explică prin faptul că termenul *țar*

¹⁷ Expresia *be'aharit hayamim* (Is. 2:2) este oarecum ambiguă: „în zilele din urmă” sau „în zilele care vor urma”.

¹⁸ Pentru o prezentare detaliată a problemelor pe care le comportă acest text, vezi ALEXANDER, p. 374–377 sau KOOLE, p. 206–210.

¹⁹ Cf. și KJV 1611: „When the enemy shall come in like a flood, the Spirit of the LORD shall lift up a standard against him.”

(„strîmt, vijelios”), poate fi înțeles și ca „vrăjmaș”²⁰. În afară de *SEGOND* și *CORNILESCU* mai există și alte versiuni care optează pentru o înțelegere similară a versetului, în tradiția biblică engleză (*enemy* GENEVA 1599, KJV 1611, NKJV; *adversary* DARBY 1884), franceză (*l'ennemie* DARBY 1885, GENÈVE 1979) sau germană (*Bedränger* ELBERF. 1905, SCHLACHTER 2000). Totuși, evaluată exegetic, prezența în text a acestui „vrăjmaș [venind ca un] riu” nu cadrează cu spiritul pasajului, după cum atestă cele mai recente versiuni engleze ale Bibliei ebraice – JPS 1985²¹ și CJB 1998²².

„Legămînt” vs. „învoială” (Ier. 34)

Modul în care un traducător a redat ocurențele multiple ale unui termen dintr-un context bine delimitat (de ex. un capitol) poate trăda sursa de care s-a folosit. O situație de felul acesta întâlnim în Ieremia 34. Pe fondul asediului la care este supus Ierusalimul de către trupele regelui babilonian Nabucodonosor, regele israelit Zedechia face un legămînt (*brît*) cu tot poporul, în vederea abolirii sclaviei. Legămîntul se face după uzanță: vițelul sacrificat este despicat, cele două jumătăți sunt dispuse simetric, iar părțile care încheie legămînt trec printre ele. Legămîntul este marcat printr-o ceremonie solemnă înaintea lui Dumnezeu, în Templu (34:15). Cînd armatele asediatoare se retrag temporar (v. 21), Zedechia și conducătorii poporului revin asupra deciziei și îi iau din nou în robie pe cei proaspăt eliberați. O asemenea încălcare a legămîntului nu putea fi tolerată. Ieremia (care deja este detestat pentru profețiile lui „antinaționale”) primește sarcina ingrătă de a aduce un nou mesaj incendiar de judecată și pedeapsă. Poporului i se aduce aminte (v. 13) că Dumnezeu a făcut cu ei un legămînt (*brît*) în ziua ieșirii din Egipt, legămînt potrivit căruia ei ar fi trebuit să-și elibereze periodic robii, la șapte ani. Așa ceva nu s-a produs multă vreme. Totuși, Zedechia și poporul au ajuns să se căiască (v. 15), decretînd prin legămînt eliberarea sclavilor (care ar fi trebuit să aibă loc de multă vreme).

Versiunile *SEGOND* și *CORNIL. 1921* sărăcesc înțelesul pasajului, fiindcă nu traduc termenul (*brît*) în mod consecvent. Se pierde astfel ideea că vechii evrei sunt datori să-și respecte cuvîntul deoarece el a fost dat ca parte a unui *legămînt* (nu a unei „învoiel”). De asemenea, ar fi trebuit să-l respecte fiindcă Dumnezeu însuși a făcut un *legămînt* cu ei, atunci cînd i-a scos (eliberat) din Egipt. Dat fiind că termenul „legămînt” (*brît*) apare de 6 ori în cap. 34, cu 2 ocurențe în v. 18, vom prezenta situația echivalențelor într-un tabel sinoptic care arată clar inconsecvența în traducerea aceluiași termen ebraic și influența lui *SEGOND* asupra lui *CORNIL. 1921*.

²⁰ Vezi *HALOT*, „I rwc qal 4a”, p. 1015.

²¹ „For He shall come like a hemmed-in stream which the wind of the LORD drives on.” Prima versiune JPS (1917) redă termenul *far* prin „distress”.

²² „For he will come like a pent-up stream, impelled by the Spirit of ADONAI.”

IER. 34	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
v. 8	<i>pacte</i>	<i>învoială</i>
v. 10	<i>pacte</i>	<i>învoială</i>
v. 13	<i>alliance</i>	<i>legământ</i>
v. 15	<i>pacte</i>	<i>învoială</i>
v. 18	<i>alliance/pacte</i>	<i>legământ/învoială</i>

Traducerea termenului *παράδοσις* în Noul Testament

Termenul *παράδοσις* (13^x în NA²⁷) se referă la conținutul a ceea ce este transmis (în scris sau prin viu grai) și poate fi redat prin „tradiție”, „datină” sau „predanie”. În CORNILESCU traducerea lui este diferențiată, din care motiv traducătorul a fost acuzat că atacă în mod insidios tradițiile Bisericii Ortodoxe, pe care a părăsit-o în 1923. În versiunea sa întâlnim atât „datină”, când termenul are mai degrabă conotații negative (Mat. 15:2 ș.a.), cât și „învățătură”, atunci când este vorba de tradițiile pauline (1 Cor. 11:2, 2 Tes. 2:15, 3:6) comunicate prin viu grai sau în scris. Diferențierea „datină–învățătură” făcută de Cornilescu este nejustificată și se datorează fie distincției „tradition–instruction” operate de Segond, fie influenței lui THAYER, care îl traduce cu „instruction” („învățătură”) atunci când se referă la tradițiile pauline. În orice caz, o traducere fidelă și neutră a originalului ar trebui să folosească același echivalent peste tot²³.

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
Mt./Mc. ²⁴	<i>tradition</i>	<i>datina</i>
1 Cor. 11:2	<i>instructions</i>	<i>învățăturile</i>
Gal. 1:14	<i>traditions</i>	<i>datinelor</i>
Col. 2:8	<i>traditions</i>	<i>datina</i>
2 Tes. 2:15	<i>instructions</i>	<i>învățăturile</i>
2 Tes. 3:6	<i>instructions</i>	<i>învățăturile</i>

Traducerea termenului *εἰκών* în Noul Testament

Termenul *εἰκών* (23^x în NA²⁷) are mai multe înțelesuri: „imagine”, „reprezentare”, „chip”, „înfațurare”, „icoană”. Poate fi folosit cu referire la reprezentări picturale, idolatre (Rom. 1:23, Ap. 13:14 ș.a.) sau monetare (chipul cezarului, Mat. 22:20, Marcu 12:16, Luca 20:24). Este folosit și cu referire la Hristos ca *imagine* (*εἰκών*) a

²³ Avem deci de-a face cu un termen ambivalent, a cărui conotație trebuie înțeleasă în funcție de context. Există tradiții „pauline” (1 Cor. 11:2, 2 Tes. 2:15, 3:6) și există tradiții „ale oamenilor” (Col. 2:8) care, conform celor scrise de Sf. Pavel, sunt opuse lui Hristos.

²⁴ În total, 8 ocurențe: Mat. 15:2, 3, 6; Marcu 7:3, 5, 8, 9, 13.

lui Dumnezeu (1 Cor. 4:4, Col. 1:15). Această din urmă expresie este utilizată și în 1 Cor. 11:7 (bărbatul – *imaginea* [și slava] *lui Dumnezeu*). În CORNILESCU și în SEGOND întâlnim trei echivalenți pentru acest termen. Segond folosește „effigie”, „image” și „représentation”, iar Cornilescu recurge la triada „chip”, „icoană” și „înfățișare”. Vom prezenta selectiv cele mai interesante referințe:

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
Mt. 22:20 ²⁵	<i>effigie</i>	<i>chip</i>
Rom.1:23 ²⁶	<i>images</i>	<i>icoane</i>
Rom. 8:29	<i>image</i>	<i>chip</i>
Ev. 10:1	<i>(exacte) représentation</i>	<i>înfățișarea (adevărată)</i>
Ap. 13:14 ²⁷	<i>image</i>	<i>icoană</i>

Comparația cu textul grecesc scoate la iveală un fapt surprinzător: CORNIL. 1921 traduce singularul *εἰκόνας* din Rom. 1:23 cu un plural („icoane”) ca în SEGOND („images”)²⁸. În urma revizuirii, termenul din Rom. 1:23 a fost readus la singular („icoană”). În rezumat, CORNIL. 1921 folosește cei trei echivalenți, după cum urmează: 1) „icoană”, în pasaje care fac referire la idolatrie (Rom. 1:13) sau la fiara văzută de Sf. Ioan Teologul (10^x în Apocalipsa); 2) „înfățișare”, în Ev. 10:1 și 3) „chip”, în toate celelalte versete („chipul cezarului”, „chipul lui Dumnezeu” etc.). Folosirea echivalentului „icoană” exclusiv în contexte negative (idolatrie, închinarea primită de Fiară) sugerează că traducerea are tendințe „iconoclaste”²⁹. Versiunea CORNILESCU a fost influențată punctual de SEGOND (pluralul din Rom. 1:23), dar în traducerea ocurențelor din Apocalipsa ar fi avut de ales între „chip” și „icoană”. Faptul că a ales „icoană” în locul echivalentului tradițional („chip”) poate fi dovada unei atitudini critice față de cultul icoanelor.

„Verges” (SEGOND) și „nuiele” (CORNILESCU)

Influența versiunii SEGOND asupra versiunii CORNILESCU este evidentă și în cazul traducerii unor verbe care trimit la pedepse corporale. Aceste verbe sunt *φραγελλώω*, *μαστιγώω* și *δέρω*, pe care le vom analiza pe rând.

²⁵ Celelalte referințe din Sinoptici: Marcu 12:16 și Luca 20:24.

²⁶ Celelalte referințe din Epistolele pauline: Rom. 8:29; 1 Cor. 11:7; 15:49; 2 Cor. 3:18; 4:4; Col. 1:15; 3:10.

²⁷ Celelalte referințe din Apocalipsa: 13:15; 14:9,11; 15:2; 16:2; 19:20; 20:4.

²⁸ Întregul verset pare calchiat după SEGOND. Cf. „și au schimbat slava Dumnezeului nemuritor în niște icoane cari înfățișează pe omul muritor, păsări, dobitoace cu patru picioare și tritoare” și „ils ont changé la gloire du Dieu incorruptible en images représentant l'homme corruptible, des oiseaux, des quadrupèdes, et des reptiles”.

²⁹ CORNILESCU folosește „icoană” și în traducerea VT, probabil tot *via* SEGOND (*image*). Ilustrativ este modul în care sunt echivalenți următorii termeni ebraici: לִסְפָּר, Ps. 97:7; ~ל, צ, Ez. 23:14; לַיִסִּיפִי, Is. 10:10; בַּעַלְיִסִּיפִי, Is. 10:11.

1) *φραγελλώω* – „a bate cu biciul”, „a flagela”. Verbul este folosit doar de două ori în NT (în Matei și Marcu), în contextul răstignirii lui Isus. Termenul se referă la „pedeapsa aplicată sclavilor și locuitorilor din provinciile romane, după pronunțarea sentinței capitale” (BDAG, *s.v.*). Atestări ale pedepsei întâlnim la Josephus, *Bell.* 2.306, sau la Lucian, *Piscator* 2. Instrumentul de pedeapsă (*φραγελλιον*, lat. *flagellum*, numit de Horațiu *horribile flagellum*) era un bici din fișii de piele, prevăzute adesea cu bucăți de metal pentru a spori severitatea supliciuului (BDAG, *s.v.*).

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
Mat. 27:26	<i>Alors Pilate leur relâcha Barabbas; et, après avoir fait battre de verges Jésus, il le livra pour être crucifié.</i>	<i>Atunci Pilat le-a slobozit pe Baraba; iar pe Isus, după ce a pus să-L bată cu nuiiele [φραγελλώσας], L-a dat în mâinile lor, ca să fie răstignit.</i>
Mc. 15:15	<i>et, après avoir fait battre de verges Jésus, il le livra pour être crucifié.</i>	<i>iar pe Isus, după ce a pus să-L bată cu nuiiele [φραγελλώσας], L-a dat să fie răstignit.</i>

2) *μαστιγώω* – „a biciui”. Verbul *mastigoww* înregistrează 7 ocurențe în NA²⁷: Mat. 10:17, 20:19; 23:34; Marcu 10:34; Luca 18:33; Ioan 19:1 și Ev. 12:6. Este un alt verb care denumește pedeapsa prin biciuire, fiind înrudit cu termenul *μάστιξ*. În SEGOND acest verb este tradus în aproape toate cazurile prin „battere de verges” (o excepție întâlnim în Evt. 12:6 „frapper de la verge”).

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
Mat. 10:17	<i>Mettez-vous en garde contre les hommes; car ils vous livreront aux tribunaux, et ils vous battront de verges dans leurs synagogues;</i>	<i>Păziți-vă de oameni, căci vă vor da în judecata soboarelor, și vă vor bate cu nuiiele [μαστιγώσουσιν] în sinagogile lor.</i>
Mat. 20:19	<i>et ils le livreront aux païens, pour qu'ils se moquent de lui, le battent de verges, et le crucifient; et le troisième jour il ressuscitera.</i>	<i>și-L vor da în mâinile Neamurilor, ca să-L batjocorească, să-L bată cu nuiiele [μαστιγῶσαι], și să-L răstignească; dar a treia zi va învia.</i>
Mat. 23:34	<i>Vous tuerez et crucifierez les uns, vous battrez de verges les autres dans vos synagogues, et vous les persécuterez de ville en ville</i>	<i>Pe unii din ei îi veți omori și răstigni, pe alții îi veți bate cu nuiiele [μαστιγώσετε] în sinagogile voastre, și-i veți prigoni din cetate în cetate;</i>
Marcu 10:34	<i>qui se moqueront de lui, cracheront sur lui, le battront de verges, et le feront mourir; et, trois jours après, il ressuscitera.</i>	<i>care își vor bate joc de El, Îl vor bate cu nuiiele [μαστιγώσουσιν], Îl vor scuipa și-L vor omori; dar, după trei zile, va învia.</i>

Luca 18:33	<i>et, après l'avoir battu de verges, on le fera mourir; et le troisième jour il ressuscitera.</i>	<i>și, după ce-L vor bate cu nuiele [μαστιγώσαντες], Îl vor omori, dar a treia zi va învia.</i>
Ioan 19:1	<i>Alors Pilate prit Jésus, et le fit battre de verges.</i>	<i>Atunci Pilat a luat pe Iisus, și a pus să -L bată cu nuiele [ἐμαστίγωσεν].</i>
Evr. 12:6	<i>Car le Seigneur châtie celui qu'il aime, Et il frappe de la verge tous ceux qu'il reconnaît pour ses fils.</i>	<i>Căci Domnul pedepsește pe cine-l iubesc-te, și bate cu nuiaua [μαστιγοῖ] pe toți aceia pe cari-i primește ca fii.</i>

Tabelul de mai sus arată limpede că versiunea CORNIL. 1921 împrumută frazeologia folosită de SEGOND. În urma revizuirii (CORNIL. 1924), termenul „nuiele” a fost îndepărtat din Mat. 10:17; 20:19; 23:34 și Ioan 19:1, păstrându-se doar în trei dintre cele șapte versete inițiale³⁰.

3) δέρω – „a bate”. Verbul δέρω („a bate”, „a maltrata”) înregistrează 15 ocurențe în NT grec. Patru dintre ele sunt traduse de SEGOND prin „battre de verges” (Marcu 13:9; Fapte 5:40; 16:37; 22:19).

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
Marcu 13:9	<i>On vous livrera aux tribunaux, et vous serez battus de verges dans les synagogues;</i>	<i>Au să vă dea pe mâna soboarelor judecătorești, și veți fi bătuiți cu nuiele [δραήσεσθε] în sinagogi;</i>
Fap. 5:40	<i>Ils se rangèrent à son avis. Et ayant appelé les apôtres, ils les firent battre de verges,</i>	<i>Ei au ascultat de el. Și, după ce au chemat pe apostoli, au pus să-i bată cu nuiele [δείραντες],</i>
Fap. 16:37	<i>Mais Paul dit aux licteurs: Après nous avoir battus de verges publiquement et sans jugement,</i>	<i>Dar Pavel le-a zis: După ce ne-au bătut cu nuiele [δείραντες] în fața tuturor, fără să fim judecați,</i>
Fap. 22:19	<i>Et je dis: Seigneur, ils savent eux-mêmes que je faisais mettre en prison et battre de verges dans les synagogues ceux qui croyaient en toi</i>	<i>Și am zis: Doamne, ei știu că eu băgam în temniță și băteam cu nuiele [δέρω] prin sinagogi pe cei ce cred în Tine;</i>

Tabelul arată că, din perspectiva termenului studiat, traducerea CORNIL. 1921 urmează fidel ediția SEGOND. Revizuirea operată asupra textului s-a făcut selectiv, astfel încât în CORNIL. 1924 termenul „nuiele” mai apare doar în Fapte 5:40, respectiv 16:37.

³⁰ Referințele pentru cele trei versete sunt marcate cu bold în tabel.

„Că” sau „Pentru că”? (Luca 1:45)

Textul grecesc din Luca 1:45³¹ conține o ambiguitate creată de valorile multiple ale conjuncției *ὅτι*. Aceasta poate fi folosită pentru a introduce (1) o propoziție cauzală („deoarece”), (2) o completivă directă („că”), sau (3) vorbirea directă. Putem elimina de la bun început varianta (3), prin urmare variantele care ne rămân sunt (1) și (2). Comparația dintre SEGOND și CORNILESCU arată că traducătorul român a dat conjuncției *ὅτι* aceeași valoare pe care o întâlnim în versiunea franceză³².

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
Luca 1:45	<i>Heureuse celle qui a cru, parce que les choses qui lui ont été dites de la part du Seigneur auront leur accomplissement.</i>	<i>Ferice de aceea care a crezut; pentrucă lucrurile, cari i-au fost spuse din partea Domnului, se vor împlini.</i>

În versetul de față, valoarea logică a lui *ὅτι* este „că”, iar traducerea corectă ar trebui să fie: „Ferice de aceea care a crezut că cele spuse din partea Domnului se vor împlini.” Cu alte cuvinte, Fecioara Maria a crezut că lucrurile vestite de către Dumnezeu se vor împlini, de aceea este numită fericită. Evanghelistul nu afirmă că împlinirea celor spuse este condiționată de credință. De altfel, potrivit relatării despre Zaharia și mesajul primit în templu, credința nu este întotdeauna o condiție *sine qua non* pentru împlinirea lucrurilor vestite de Dumnezeu (Luca 1:20).

Soluția aleasă de Cornilescu pare să fie fără precedent în tradiția biblică românească: particula *ὅτι* este redată prin „că” în următoarele versiuni: NT. 1648, BIBL. 1688, MICU, BIBL. 1874, NITZ. 1897, BIBL. 1911, BIBL. 1914, BIBL. 1936, GAL. 1938, NT. 1951, BIBL. 1968, ANANIA. Deși a avut ocazia să corecteze versetul în ediția CORNILESCU 1931 (mai exactă, pe ansamblu), traducătorul a păstrat valoarea cauzală a propoziției introduse prin *ὅτι* traducând conjuncția prin „căci”.

Destinatarii *Epistolei 1 Corinteni* (1 Cor. 1:2)

Formula de salut care deschide *Epistola 1 Corinteni* conține o secvență a cărei relație cu restul enunțului este problematică: *σὺν πᾶσιν τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν παντὶ τόπῳ*.

Potrivit CORNIL. 1921, apostolul Pavel scrie *atât* comunității din Corint, *cât și* celor ce cheamă în vreun loc Numele lui Isus (*i.e.* altor creștini din imperiu). Totuși,

³¹ Gr. *καὶ μακαρία ἡ πιστεύουσα ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου*.

³² Cf. DARBY „for there shall be a fulfillment...” și KJV 1611 „for there shall be a performance of those things”.

o extindere atât de mare a sferei destinatarilor nu este plauzibilă. Mai degrabă, avem motive să credem că rostul ultimei părți a versetului 1:2 este să le comunice creștinilor corinteni un aspect important: nu sunt singurii care se închină Dumnezeului celui Viu.

Ideea este reluată în termeni mult mai drastici în 14:36, verset în care Pavel le reamintește credincioșilor din Corint că Evanghelia n-a pornit de la ei și că nu s-a oprit la ei³³. Cele două versete au rol corectiv și fac parte din arsenalul retoric utilizat de apostol pentru a-i aduce pe corinteni la gânduri mai bune³⁴.

Așadar, considerăm că secvența *σὺν πᾶσιν* trebuie pusă în relație cu *κλητοῖς ἁγίοις*, căci în acest fel creștinilor din Corint li se atrage atenția că sunt „chemați să fie sfinți” ca parte a unei comunități mai mari de credincioși. Printre traducătorii care au considerat că *σὺν πᾶσιν* se referă la alți posibili destinatari ai epistolei se numără SEGOND, NITZ. 1897³⁵ și CORNIL. 1921. Negreșit, formularea acestuia din urmă este inspirată din versiunea franceză.

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
1 Cor. 1:2	<i>à l'Église de Dieu qui est à Corinthe, à ceux qui ont été sanctifiés en Jésus -Christ, appelés à être saints, et à tous ceux qui invoquent en quelque lieu que ce soit le nom de notre Seigneur Jésus -Christ, leur Seigneur et le nôtre</i>	<i>către Biserica lui Dumnezeu care este în Corint, către cei ce au fost sfințiți în Hristos Isus, chemați să fie sfinți, și către toți cei ce cheamă în vreun loc Numele lui Isus Hristos, Domnul lor și al nostru</i>

„Uniți în chip desăvârșit” (1 Cor. 1:10)

Între problemele care afectau comunitatea creștină din Corint erau schismele (*σχίσματα*) și certurile (*ἔριδες*), probleme pomenite de apostol chiar la începutul epistolei (1:10,11).

Vrînd să contracareze aplecarea corintenilor către zîzanie, apostolul îi îndeamnă să fie *κατηρητισμένοι*. Multiplicitatea sensurilor verbului *καταρτίζω* a făcut ca soluțiile propuse pentru traducerea participiului *κατηρητισμένοι* să fie și ele numeroase: N.T. 1648 *cuprinși*, BIBL. 1688 *întemeiați* (termen folosit de următoarele

³³ Remarci privind caracterul universal al Bisericii și relația de înfrățire dintre comunitățile creștine întâlnim și în Galateni sau 1 Tesaloniceni.

³⁴ Știm, de pildă, că unii membri ai bisericii din Corint începuseră să conteste autoritatea apostolului. „Și dacă ați avea zece mii de pedagogi în Hristos, n-aveți mai mulți părinți, pentru că în Hristos Isus eu v-am fost tată, prin evangheliel”, le scrie mustrător apostolul (1 Cor. 4:15). Faptul că autorul epistolei se simte dator să le reamintească apăsător „paternitatea” lui spirituală asupra lor este un indiciu că ea este contestată.

³⁵ „[...] tuturor care în ori ce loc al lor și al nostru cheamă numele Domnului nostru.”

versiuni ortodoxe, pînă la BIBL. 1914 inclusiv), BIBL. 1874 *tare uniți*, NITZ. 1897 *învoiți*, GAL. 1938 *cu totul potriviiți*, BIBL. 1968 *cu totul uniți*, NT. 2002 *desăvârșiți*. Perifraza din CORNIL. 1921 (*uniți în chip desăvârșiți*) este atît de similară cu cea din SEGOND (*parfaitement unis*), încît putem bănuî că reprezintă pur și simplu o traducere a textului francez.

„Propovăduirea crucii” (1 Cor. 1:18)

1 Cor. 1:18 marchează o schimbare importantă în argumentația apostolului Pavel din primul capitol al epistolei, fiindcă introduce tema înțelepciunii lui Dumnezeu care, judecată din perspectivă omenească, pare o neghiobie. Secvența *ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ* (tradusă de regulă prin *cuvîntul crucii*) se referă la mesajul despre „cruce” (o metonimie pentru „Hristos răstignit” din 1:23). În mod surprinzător, în CORNIL. 1921 și în SEGOND, accentul cade nu pe conținutul mesajului, ci pe vestirea lui. Avem un nou caz de influență a lui SEGOND asupra lui CORNILESCU.

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
1 Cor. 1:18	<i>Car la prédication de la croix est une folie pour ceux qui périssent; mais pour nous qui sommes sauvés, elle est une puissance de Dieu.</i>	<i>Fiindcă propovăduirea crucii este o nebunie pentru cei ce sînt pe calea pierzării: dar pentru noi, cari sîntem pe calea mîntuirii, este puterea lui Dumnezeu.</i>

„Semn” sau „semne”? (1 Cor. 1:22)

În contextul prezentării nebuliei mesajului propovăduit („un Mesia răstignit”), apostolul scrie despre așteptările păgînilor („înțelepciune”), respectiv ale iudeilor („semne”). Conform lecțiunii celei mai timpurii și mai răspîndite, iudeii cer „semne” (*σημεῖα*), nu „un semn” (*σημεῖον*). Forma de singular apare în manuscrisele tîrzii și în primele ediții tipărite ale textului grec (ERASMUS 1516, BIBL. 1687), fiind probabil introdusă de copiiști sub influența unor pasaje ca Marcu 8:11 (și paralelele), în care fariseii îi cer lui Isus „un semn”. În tradiția biblică românească, NITZ. 1897 este prima versiune care introduce pluralul. Deși *σημεῖον* (77^x în NA²⁷) este de regulă tradus prin „semn” de către Cornilescu, în acest caz (care nu este singular), el trebuie să fi urmat textul lui Segond.

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
1 Cor. 1:22	<i>Les Juifs demandent des miracles et les Grecs cherchent la sagesse:</i>	<i>Iudeii, într'adevăr, cer minuni, și Grecii caută înțelepciune;</i>

„Însoțirea” cerută de Pavel (1 Cor. 16:6)

Către finalul epistolei Apostolul îi anunță pe corinteni despre posibilitatea de a trece pe la ei (și chiar de a rămîne peste iarnă), pentru a fi „însoțit” apoi mai departe spre destinație. Fiindcă e greu de imaginat posibilitatea ca întreaga Biserică (fie ea și de dimensiuni mai mici) să-l însoțească pe Pavel la destinație, se impune o întoarcere la originalul grecesc.

Verbul *προπέμπω* (9^x în NA²⁷) înseamnă de regulă „a însoți, a petrece [pe cineva la plecare]” (Fapte 20:38), dar în alte contexte are sensul de „a ajuta pe cineva în călătorie” [oferindu-i provizii de drum] (BDAG, *s.v.*). Apostolul Pavel nu cere ca întreaga biserică să meargă cu el pînă la destinație, ci să-l sprijine cu banii și proviziile necesare călătoriei. Celelalte ocurențe ale verbului cu acest sens („a sprijini cu cele necesare drumului”) se întîlnesc în Fapte 15:3; Rom. 15:24; 1 Cor. 16:11; 2 Cor. 1:16; Tit 3:13, 3 Ioan 1:6. Cornilescu uneori traduce corect verbul, alteori îl traduce eronat. În 1 Cor. 16:6, soluția propusă de el seamănă cu cea din *SEGOND*, după cum reiese din tabelul de mai jos.

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
1 Cor.16:6	<i>Peut-être séjournerai-je auprès de vous, ou même y passerai-je l'hiver, afin que vous m'accompagniez là où je me rendrai.</i>	<i>Poate mă voi opri pēla voi, sau poate chiar voi ierna la voi, ca apoi să mă însoțiți acolo unde voi avea să mă duc.</i>

În acest verset, tradiția biblică românească este dominată de verbul „a petrece”. O excepție întîlnim în NITZ. 1897: *să mă însoțiți*.

„Chipul și umbra” (Evr. 8:5)

Capitolul 8 din *Epistola către Evrei* face o comparație între preoția levitică și preoția lui Hristos. Potrivit textului biblic, Hristos este slujitor al cortului adevărat, din cer, instituit de Dumnezeu, nu de un om. Hristos se deosebește de ceilalți preoți prin faptul că slujește în sanctuarul din cer, pe cînd preoții din seminția lui Levi „slujesc într-un sanctuar care este o reprezentare [*ὑπόδειγμα*] și o umbră [*σκιᾶ*] a celui ceresc”. Deși textul grec³⁶ nu pomenește substantivul „sanctuar”, considerăm că în context autorul face referire la *τὰ ἅγια ἔπουράνια*, „sanctuarul ceresc”.

³⁶ οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσιν τῶν ἐπουρανίων.

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
Evr. 8:5	<i>(lesquels célèbrent un culte, image et ombre des choses célestes, selon que Moïse en fut divinement averti lorsqu'il allaît construire le tabernacle: Aie soin, lui fut-il dit, de faire tout d'après le modèle qui t'a été montré sur la montagne).</i>	<i>Ei fac o slujbă, care este chipul și umbra lucrurilor cerești, după poruncile primite de Moise dela Dumnezeu, când avea să facă cortul: „Ia seama”, i s'a zis, „să faci totul după chipul care ți-a fost arătat pe munte”</i>

Verbul din original este *λατρεύουσιν*, tradus de Cornilescu prin „fac o slujbă” (cf. „célèbrent un culte”). Mai mult, din CORNILESCU și din SEGOND se înțelege că „slujba/cultul este o imagine și o umbră a lucrurilor cerești”, pe când originalul sugerează că *locul* în care slujesc preoții levitici este o reprezentare și o umbră a sanctuarului ceresc (deci este inferior acestuia). Dacă n-ar fi avut ca sursă de inspirație versiunea SEGOND, Cornilescu ar fi trebuit să recurgă la o formulare literală, așa cum întâlnim în tradiția biblică românească.

NT. 1648	<i>Carii slujescu pildei și umbreei lucrurilor cerești</i>
BIBL. 1688	<i>Carii la pilde și la umbră slujăsc celor cerești</i>
MICU	<i>Carii slujesc chipului și umbrii celor cerești</i>
BIBL. 1874	<i>Cari servescă chipului și umbrei celor cerești</i>
NITZ. 1897	<i>Ca uni care slujesc unei închipuituri și unei umbre a santuarului ceresc</i>
BIBL. 1911	<i>Ca unii care slujesc unei închipuituri și unei umbre a templului ceresc</i>
BIBL. 1914	<i>Cari slujesc închipuirii și umbrei celor cerești</i>
CORNIL. 1931	<i>cari slujesc unei închipuituri și unei umbre a celor cerești</i>
GAL. 1938	<i>Și care slujesc închipuirii și umbrei celor cerești</i>
BIBL. 1968	<i>Și care slujesc închipuirii și umbrei celor cerești</i>
ANANIA	<i>Cei ce slujesc pecetea și umbra celor cerești</i>

Παρησία în *Epistola către Evrei*

Un termen relativ important în *Epistola către Evrei* este *παρησία*, care înseamnă, între altele, „încredere” sau „îndrăzneală”. În NA²⁷ el este folosit de 31 de ori, dar în *Evrei* înregistrează doar patru ocurențe 3:6; 4:16; 10:19 și 10:35.

REF. BIBL.	SEGOND 1898	CORNILESCU 1921
3:6	<i>ferme confiance</i>	<i>încredere nezguduită</i>
4:16	<i>avec assurance</i>	<i>cu deplină încredere</i>
10:19	<i>libre entrée</i>	<i>intrare slobodă</i>
10:35	<i>assurance</i>	<i>încredere</i>

Se poate observa că Segond nu folosește același echivalent în cele patru versete, deși aici traducerea ar fi trebuit să fie uniformă. Nici Cornilescu nu urmează fidel soluțiile din franceză: în cazul ocurenței din 4:16 traducătorul român introduce determinantul „deplină”. În cazul versetului 10:19 constatăm că „libre entrée” („intrare slobodă”) nu este cel mai potrivit echivalent. Accentul nu cade pe „liber” prin raport cu „interzis”, ci pe „îndrăzneală” versus „rușine, sfială, teamă”.

Ἀπαράβατος – „netrecător” sau „netransmisibil”? (Ev. 7:24)

Termenul *ἀπαράβατος* se întâlnește în Noul Testament doar în Evrei 7:24, cu referire la preoția lui Hristos. Parafraza folosită de Cornilescu pentru a traduce acest termen („care nu poate trece dela unul la altul”) a fost criticată de teologii ortodocși, care văd aici o formulare tendențioasă al cărei rol este să pună sub semnul întrebării preoția specială a celor hirotonoși în diverse trepte ale ierarhiei bisericesti ortodoxe.

Totuși, echivalentul propus de Cornilescu nu este o creație proprie, ci un împrumut din două posibile surse: versiunea SEGOND („un sacerdoce qui n'est pas transmissible”) sau lexiconul THAYER („*unchangeable*, and therefore not liable to pass to a successor”), despre care știm că a stat pe masa de lucru a lui Cornilescu. În orice caz, sensul preluat de Cornilescu nu pare să fie atestat nicăieri în literatura greacă. Înțelesurile lui *ἀπαράβατος* în literatura clasică sunt: „inviolabil” (despre o lege); „inexorabil” (despre soartă); „neschimbător” (despre cursul stelelor); „infaillibil” (despre matematicieni); „constant” (despre evlavie); „nealterabil” (ca termen tehnic în context juridic)³⁷. În contextul cap. 7, el ar trebui tradus cu „permanent” sau „netrecător”.

Cînd analizăm tradiția biblică românească în acest punct, descoperim cu surprindere că perifriza „care nu mai trece la altul” se întâlnește și la GAL. 1938, prin intermediul căreia a pătruns în NT. 1951 și în BIBL. 1968. Schimbarea s-a produs odată cu NT. 1979, care a introdus „netrecătoare” (termen întâlnit și la ANANIA). Alți echivalenți folosiți pentru acest termen sunt: *rămîtoriu* NT. 1648, *nepetrecătoare* BIBL. 1688, *veacinică* MICU, *neîncălcata* BIBL. 1874, *nestrămutată* NITZ. 1897, BIBL. 1911, CORNIL. 1931, *veșnică* BIBL. 1914.

Concluzii

În urma analizei comparative pe care am întreprins-o putem spune că gradul de îndatorare a versiunii CORNILESCU 1921 față de SEGOND este unul semnificativ. Chiar dacă, prin forța lucrurilor, exemplele sunt selective și puține, avem totuși elementele necesare instituirii unei premise de lucru utile pentru o cercetare mai amănunțită.

³⁷ SCHNEIDER, *TDNT*, vol. V, p. 742 și urm.

1) O primă concluzie a acestei cercetări este că analiza influenței lui SEGOND asupra lui CORNILESCU trebuie să pornească întotdeauna de la textele primare. Pentru a fi legitimă, comparația trebuie să aibă în vedere SEGOND 1880 (sau 1898) și CORNILESCU 1921, deoarece în urma revizuirii traducătorul român a renunțat la unele formulări din versiunea franceză.

2) Influența mare exercitată de versiunea SEGOND nu trebuie să ne facă să credem că traducătorul român a copiat în mod servil traducerea biblistului elvețian. Există suficiente versete care arată că versiunea CORNILESCU diferă de cea SEGOND. Aceste diferențe ar trebui inventariate și sistematizate, dacă dorim să avem imaginea completă a modului în care a lucrat traducătorul român.

3) Putem identifica o dimensiune negativă a influenței exercitate de SEGOND: Cornilescu a preluat în mod necritic soluții de traducere discutabile sau condiționate de convingerile protestante ale teologului elvețian.

4) Aspectul pozitiv al influenței exercitate de versiunea SEGOND ține de îmbogățirea tradiției biblice românești cu termeni și unități frazeologice care actualizează mesajul Bibliei pentru contemporaneitate. Prin intermediul versiunii CORNILESCU 1921, SEGOND a „polenizat” tradiția biblică românească, ducând la îmbunătățirea unor formulări care, prin literalismul lor, se dovedeau ininteligibile pentru cititorul modern. Să nu uităm, la vremea când a ieșit de sub tipar, versiunea CORNILESCU a produs o mini-revoluție în stilistica traducerii. Evaluată global, ea rămâne una dintre cele mai libere versiuni românești.

5) Nu în ultimul rând, evaluarea echivalențelor „subversivi” din CORNILESCU trebuie să țină seama de o gamă mai largă de factori care l-au influențat pe Cornilescu în activitatea de traducere. Nu ne putem mulțumi cu explicațiile facile care îi fac traducătorului proces de intenție, în lipsa unei investigații judicioase a surselor folosite, ci trebuie să îi acordăm ceea ce englezii numesc „the benefit of the doubt”. Cornilescu însuși, în corespondența sa cu Societatea Biblică Britanică, a recunoscut că traducerea sa este perfectibilă, iar procesul de revizuire din perioada 1923–1924 confirmă că respectiva declarație nu era un simplu artificiu de retorică.

Bibliografie

A. Ediții ale Noului Testament și ale Bibliei

ANANIA = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod (...)*, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, EIBMBOR, 2001.

BIBL. 1687 = *Ἡ Θεία Γραφή δηδαλῆ, Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης Ἀπαντα. Divina Scriptura nempe Veteris ac Novi Testamenti Omnia (...)*, Veneția, Nicolae Glykis, 1687.

BIBL. 1688 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a celei vechi și a celei noao lége (...)*, București, 1688.

- BIBL. 1865 = *Sînta Scripturî a Vechiului Testament*, tradusî și publicatî de Societatea Biblicî Britaniî și Strîină, Iașii, Imprimeria Adolf Bermann, 1865.
- BIBL. 1874 = *Sănta Scriptură a Vechiului și a Noului Testament, edițiune nouă, revădută după testurile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate*, Iașii, 1874.
- BIBL. 1911 = *Sfînta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, edițiune nouă, revăzută după testurile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate*, București, [1911]. Pe pagina de titlu a VT este trecut anul 1909, iar pe pagina de titlu a NT (traducerea Nitzulescu) anul 1911. Ortografia revizuită de P. Gîrboviceanu și G. Alexici.
- BIBL. 1914 = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a celei Nouă, tipărită în zilele majestății sale Carol I (...)*. Ediția Sfintului Sinod, București, 1914.
- BIBL. 1936 = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament* (traducători: Nicodim Munteanu, Gala Galaction, Vasile Radu), București, 1936.
- BIBL. 1968 = *Biblia sau Sfînta Scriptură, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Justinian, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfîntului Sinod*, București, IBMOBOR, 1968.
- CJB 1998 = *The Complete Jewish Bible: An English Version of the Tanakh (Old Testament) and B'rit Hadashah (New Testament)*, trad. David H. Stern, Clarksville, Maryland, Jewish New Testament Publications, 1998.
- CORNIL. 1921 = *Biblia sau Sfînta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, tradusă de D. Cornilescu, cu locuri paralele*, Societatea Evanghelică Română, 1921.
- CORNIL. 1924 = *Biblia sau Sfînta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, [trad. D. Cornilescu], traducere nouă, cu trimeteri, Societatea Biblică pentru Răspîndirea Bibliei în Anglia și Străinătate, 1924.
- CORNIL. 1931 = *Biblia sau Sfînta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, cu trimeteri. Biblia română traducere nouă după textul original*. București, Societatea Biblică pentru Răspîndirea Bibliei în Anglia și Străinătate, 1931.
- DARBY 1884 = Darby, John Nelson, *The Holy Scriptures: A New Translation from the Original Languages (1884/1890)*, Ontario, Canada, Online Bible Foundation, 1997, BibleWorks, v.8.
- DARBY 1885 = *The French Darby Version*, Valence, France, Bible et Publications Chrétienues, 1885, BibleWorks, v.8.
- ELBERF. 1905 = *Darby Unreviderte Elberfelder 1905*, Wuppertal, Germany, R. Brockhaus Verlag, 1905, BibleWorks, v.8.
- ERASMUS 1516 = *Novum Instrumentum omne, diligenter ab Erasmo Roterdamo recognitum et emendatum (...)*, Basel, Johann Froben, 1516.
- GAL. 1938 = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament, tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction din înalta inițiativă a Majestății Sale Regelui Carol II*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938.

- GENEVA 1599 = *The Bible, that is The Holy Scriptures contained in the Olde and Newe Testament, translated according to the Ebrew and Greeke, and conferred with the best translations in diuers languages*, London, 1599.
- GENÈVE 1975 = *Nouvelle Edition de Genève*, Société Biblique de Genève, 1975, BibleWorks, v.8.
- JPS 1917 = *The Holy Scriptures (Old Testament)*, Jewish Publication Society, 1917, BibleWorks, v.8.
- JPS 1985 = *The Jewish Bible: Tanakh: The Holy Scriptures – The New JPS Translation According to the Traditional Hebrew Text: Torah, Nevi'im, Kethuvim*, The Jewish Publication Society, 1985.
- KJV 1611 = *The Holy Bible, Conteyning the Old Testament, and the New: Newly Translated out of the Originall tongues: & with the former Translations diligently compared and reuised, by his Maiesties speciall Comandement. Appointed to be read in Churches. Imprinted at London by Robert Barker, Printer to the Kings moft Excellent Maiestie. Anno Dom. 1611.*
- MICU = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao (...)*, Blaj, 1795.
- NA²⁷ = *Novum Testamentum Graece, 27th edition*, in the tradition of Eberhard Nestle and Erwin Nestle, ed. Barbara și Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1993.
- NITZ. 1897 = *Noul Așezământ tradus din limba originală greacă, sub domnia M.S. Carol I. Regele României Arhiepăstor și Mitropolit Primat fiind de a doa oară D.D. Iosif Gheorghebian, de Dr. N. Nitzulescu, Profesor la Facultatea de Teologie. Tipărit cu spesele Societății Biblice Britanice*, București, 1897.
- NKJV = *The New King James Version*, Nashville, Thomas Nelson, 1982, BibleWorks, v.8.
- NT. 1648 = *Noul Testament sau Împăcarea au leagea noao a lui Iisus Hristos, Domnului nostru. Izvodit cu mare socotință, den izvod grecescu și slovenescu, pre limbă rumînească, cu îndemnarea și porunca denpreună cu toată cheltuiala a mării sale Gheorghe Racofi, craiul Ardealului. Tipăritu-s-au întru a mării sale tipografie, dentîiu noou, în Ardeal, în cetatea Belgradului. Anii de la întruparea Domnului și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos 1848, luna lui ghenuaru 20 (ediție modernă, Alba Iulia, 1988).*
- NT. 1951 = *Noul Testament al Domnului Nostru Iisus Hristos, tipărit cu aprobarea Sfîntului Sinod și binecuvîntarea I. P. S. Justinian Patriarbul României la cea de a treia aniversare a înscăunării I. P. S. Sale*. București, EIBMO, 1951.
- NT. 1979 = *Noul Testament cu Psalmii, tipărit sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Iustin patriarbul Bisericii Ortodoxe Române cu aprobarea Sfîntului Sinod*, București, EIBMBOR, 1979.
- NT. 2002 = *Noul Testament*, traducere, introduceri și note: pr. Alois Bulai și pr. Anton Budău, Iași, Sapienția, 2002.
- SCHLACHTER 2000 = *Schlachter Version 2000*, Lausanne, Switzerland, Genfer Bibelgesellschaft, 2000, BibleWorks, v.8.

- SEGOND = *La Sainte Bible qui comprend l'Ancien et le Nouveau Testament traduits sur les textes originaux: hébreu et grec par Louis Segond, Docteur en Théologie*, Paris, 1898.
- SEGOND 1874 = *La Sainte Bible. Ancien Testament. Traduction Nouvelle d'après le texte hébreu par Louis Segond. Tome I comprenant le Pentateuque et les livres historique. Tome II comprenant les livres poétiques et les prophètes*. Genève & Paris, 1874.
- SEPT. IAȘI¹ = *Septuaginta*, vol. 1, ediție coordonată de C. Bădiliță, F. Bălăceanu, M. Broșteanu și I.-F. Florescu, Iași, Colegiul Noua Europă/Polirom, 2004.

B. Lucrări de referință

- ALEXANDER = Joseph A. Alexander, *Commentary on Isaiah*, vol. 2, Grand Rapids, Kregel, 1992.
- BDAG = Danker, Frederick William (ed.), *A Greek English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago, University of Chicago Press, 2001.
- DELFORGE = Frédéric Delforge, *La Bible en France et dans la francophonie: histoire, traduction, diffusion*, Publisud / Société biblique française, 1991.
- HALOT = *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, 5 vol., ed. de Ludwig Koehler și Walter Baumgartner, Leiden, E. J. Brill, 1994–1996.
- KOOLE = Jan L. Koole, *Isaiah III/3* (HCOT), trad. Antony P. Runia, Leuven, Peeters, 2001.
- LICHTENBERGER = F. Lichtenberger (ed.), *Encyclopédie des Sciences Religieuses*, vol. 13, Paris, Librairie Fischbacher, 1882.
- SCHAFF–HERZOG = Samuel Macauley Jackson (ed.), *The New Schaff–Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, vol. 10, New York, Funk and Wagnalls, 1911.
- SCHNEIDER = Johannes Schneider, „ἀπαράβατος”, în *Theological Dictionary of the New Testament*, vol. 5, trad. G. W. Bromiley, Grand Rapids, Eerdmans, 1968, p. 742–743.
- STELLING–MICHAUD = *Le Livre du recteur de L'Académie de Genève (1559–1878)*, publié par Suzanne Stelling–Michaud, vol. 5 (*Notices Biographiques des étudiants*, N–Œ), Librairie Droz, 1976.
- THAYER = Thayer, Joseph Henry, *A Greek-English Lexicon of the New Testament, being Grimm's Wilke's Clavis Novi Testamenti*, translated and revised and enlarged by J. H. Thayer, New York, Harper & Brothers, 1886, ed. rev. 1889. Retipăriti în 1901, T. & T. Clark și 1977, Baker Book.